

חיריק, שורוק, חולם - שיעור בניקוד

אחד הספרים הגדולים של המיסטיקה היהודית, ספר יצירה, מדבר על ל"ב (32) "נתיבות פליאות חכמה". ל"ב נתיבות אלו הן 22 האותיות, ועשר הספרות, בסיס לכל חשבון. האותיות והספרות הן הברכות המבדילות בין אריסטוקרטיה לדמוקרטיה. תרבויות שונות, בולטות ביניהן מצרים הקדומה וסין, השתמשו בהירוגליפים, כתב בו כל אחד מאינספור סימנים סימן מושג. על כתב "אנלוגי" כזה רק עלית קטנה של אנשים הייתה מסוגלת להשתלט. מונופולין הידע הפך כוח. לעומת זאת האותיות והספרות שלנו הן אכן נתיבות "דיגיטליות" של החכמה, סימנים מועטים, שכל ילד יכול ללמוד. חובה עצומה חבה התרבות ל"פליאות" אלו.

מופלאות הן ל"ב הנתיבות, אולם מסתבר שהמציאות יותר מסובכת. הסימנים של המתמטיקה התרבו עד אינספור. אותיות לטיניות ויווניות הפכו לסמלים. וכאשר נפתחו בפני המתמטיקאים נופים בלתי צפויים, גם האל"ף העברית גויסה כסמל, סמל נאות לאינסוף. גם הכימיה והביולוגיה המולקולרית השתמשו באל"ף-בי"ת בצורה מופלאה. מעל לדמוקרטיה הראשונית נבנתה אריסטוקרטיה חדשה, היודעת להשתמש נכונה באותיות ובסמלים אלו.

גם השפה העברית הוסיפה סמלים, בלשון המקובלים: טנת"א, ראשי תיבות לטעמים – דהיינו טעמי קריאת המקרא, נקודות, תגים עיטורים או כתרים לאותיות מסוימות, וכמובן אותיות. במיסטיקה היהודית, הפכו הסימנים הפשוטים האלה לסמלים מסתוריים. בסימבוליקה כזאת משתמשת הקבלה. פליאת הפשט של ל"ב הסימנים הפכה למופלאות הסוד. אחת הדוגמאות היפות ביותר לסימבוליזציה זאת מצויה בספרו של הראי"ה קוק: 'ריש מילין'. מכלול מדיטציות המבוססות על הסימנים הגרפיים שבמקרא. תוך שאני מודה שיש בכך חטא לעומקו של הספר, אנסה לפשט קטע קטן מהכתוב שם, כדי להביאו לפני הקורא.

* * *

במדיטציות על הנקודות משווה הראי"ה קוק שלוש נקודות: החולם, השורק והחירק. שלוש תנועות אלו זהות מבחינה גרפית, מיקומן ביחס לאות יוצר את השוני במשמעות. לפי הראי"ה מסמלת הנקודה את השפעת האידיאות על המעשים. אלא, שהשפעה זאת, יש בה שלושה ביטויים שונים. החיריק, השורק והחולם מייצגים שלוש גישות: פוליטיקה, אידיאולוגיה ואוטופיה. אנסה לאפיין אותם, תוך שאני משלב בדברי, קצת מלשונו של הראי"ה קוק.

מעל לאותיות מתנוצץ אורו של החולם, האוטופיה, אותה אידיאה שניתן רק לחלום עליה אולם לא ניתן לממשה במציאות. זהו מעין זרקור מתנשא, האוצר בקרבו "רצונות נאצלים ואידיאלים... אשר מעוצם רוממותם יכולים אנחנו רק לחלום אודותם", לציירם, להציגם ללא כל "התחשבות עם איזה מניעה, עם הגבלת יכולת". בשלב השני, אנו נמצאים במצבו של השורוק. האידיאה הופכת למרכזית ופועלת במציאות. לפנינו אידיאולוגיה, מעין גפן השולחת את ענפיה למרחקים. השורוק הוא סמל ה"לכתחילה". אולם האידיאה חייבת עדיין להתחשב עם האכזרי שבכל המבקרים, המציאות. כאן מופיע החיריק, האידיאה פועלת על המציאות מלמטה, תוך חריקת שניים. אין אנו יכולים לשנות את מהלכה של המציאות ואת כיוונה הכללי. יכולים אנו רק להיטיב אותה במקצת תוך תקווה שפעולה זאת תתרום בעתיד לשינוי התהליכים. האידיאה יכולה ל'חרוק' את המציאות כלומר לחרוץ בה חריצים, תוך שהיא מתחשבת בשיקולים קואליציוניים עם שותפים פסולים. החיריק מייצג את הפוליטיקה הפרגמטית. החיריק הוא סמל ה"בדיעבד".

כשמה, כוללת פרשת "משפטים" מכלול הוראות משפטיות. נראה לי, שניתן לאפיין את משפטי התורה, ככתובים בשלוש הרמות גם יחד. דיני עבדות למשל, המוזכרים בו, הינם פעולת החיריק: "דברה תורה כנגד יצר הרע". אם לא ניתן לשנות את המציאות, עלינו לכל הפחות למתן אותה. אמנם כן, התוצאה המתקבלת מתוך הפרגמטיזם הזה איננה אסתטית דיה. נקיי הדעת האידיאולוגיים ויפי הנפש האוטופיים בוז יבוזו לה. "החיריק" קובע שאחרי שש שנים יצא העבד לחופשי, או שאת האמה מותר ליעד כאישה, אך לא לבגוד בה ולמכרה לנכרי או להזנותה. דורנו הנאור, המשקיף ממרומי החולם, מלמעלה למטה, על פעולותיו של החיריק, הוא עד לקיומה ואף לשגשוגה מחדש של העבדות. אך יש בכך מעין חלוקת עבודה צבועה, בין מערכת שהיא כולה טהור לבין מציאות טמאה ומשפילה. בעולם השלישי מוכרים הורים את בנותיהם לשפחות מין, והעולם הנאור רואה בכך בילוי תיירותי, ובניהם למעין עבדים במפעלים המייצרים מצרכים שאותם אנו קונים. אך מה נלין על כך, אם בארצנו מוכרים נשים לזנות. השורוק והחיריק מכירים את המציאות ומנסים להתמודד אתה. אך מצד שני, אל נא נבזז לחולם האוטופי, עליו דיבר איוב בפרק המתאר את עקרונות המוסר המקראי. איוב מקלל את עצמו "אם אֶמָאס מְשַׁפֵּט עֲבָדִי... הֲלֹא בִּפְטָן עֲשֵׂנִי עֲשֹׂהוּ וַיְכַוְנֵנוּ בְּרָחִם אֶחָד" (איוב לא יג-טו).

גיבור מאמרי זה היה החיריק. רוצה אני לסיים אותו בפרפרזה על דברי רבי נחמן מברסלב, שלימד אותנו על שתי סכנות האורבות לאדם בכל תחומי חייו: המאניה והדפרסיה. האדם מתנדנד בין שני הקטבים האלה, ונופל מהאחד לשני. רבי יהודה הנשיא הטיב לנסח זאת, בביטוי שהפך קלאסי 'מאיגרא רמא לבירא עמיקתא' (חגיגה ה ע"ב), "דהיינו מגג העולם, גג שאין ממנו גבוה לבור שאין ממנו עמוק. יש מאניה ודפרסיה אישית, ויש גם קולקטיבית: אתיאזם מאני ואתיאזם דפרסיבי. האתיאזם המאני הוא תאונה המאיימת על האדם הנוהג בקוסמוס מתוך שיכרות, המרגיש את עצמו - כמו בשיטות פילוסופיות שונות - מרומם וכמעט כל יכול. זהו האתיאזם ה"הומניסטי" ובייחוד המרקסיסטי, הנלחמים נגד א-לוהים, בשל הכבוד האנושי והתחושה שתבונתו ואנושיותו עליונים הם. כנגד זאת, קיים אתיאזם אחר, אקזיסטנציאליסטי, דפרסיבי, הטוען שאין משמעות לחיינו, ולפיכך הכל הפקר. עבור הראשון - "אני ואפסי עוד", עבור השני, הכל אפס, ומתוך האפסיות הזאת נובע הייאוש הטוטאלי.

רבי נחמן מברסלב (ליקוטי מוהר"ן קמא ו) קרא לנו לנהל מאבק נגד שתי הסכנות. הפסוק מבטיח לנו שהקב"ה איתנו בשתי האלטרנטיבות: "אם אָסַק שְׁמִים - במאניה - שָׁם אֶתָּה, וְאֶצִּיעָה שָׂאוֹל - בדפרסיה - הַנֶּדֶךְ" (תהילים קלט, ח). נראה לי שלפי רבי נחמן "אָסַק שְׁמִים", המאניה המסוכנת, מתוארת על ידי אחד מאצילי טעמי המקרא, הסגול ההפוך שמעל לאותיות. לעומת זאת מייצג החיריק את "אֶצִּיעָה שָׂאוֹל", את הדפרסיה האיומה.

תפילתנו שהקב"ה יעזור לנו בחיינו הפרטיים, להצילנו משתי הסכנות האיומות האלה. תפילתנו שהקב"ה יציל אותנו מהמאניה של האוטופיה ומהדפרסיה של הפוליטיקה, ולפעמים אף מהשורוק של האידיאולוגיה. ואולי, בעצם, נכון יותר, שיתן בנו תבונה להבדיל ביניהם ולהשתמש בשלושתם דבר דבר בעתו, להחזיק בחיריק של הפוליטיקה, אך גם בסגול של האוטופיה והתקווה. אך בו בעת אנו תפילה, שהקב"ה יצילנו מחלומות השווא של האולטרה-סגול, ואפילו מהאינפרה-חיריק, הדפרסיה שהפוליטיקה גורמת לנו.